УДК 930 (477)

Полянський О. А.,

e-mail: ol.ar.polian@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-0379-7591

к. і. н., професор кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, м. Львів

ТАЄМНИЦІ ВБИВСТВА СТЕПАНА БАНДЕРИ

Анотація. У статті аналізуються версії вбивства очільника ОУН (б) Степана Бандери. З багатьох інтерпретацій цієї трагічної події в роботі увага зосереджена на трьох основних. Класичній – вбивство здійснив агент КДБ Богдан Сташинський, який згодом втік на Захід і розповів спецслужбам Німеччини й США про злочинну терористичну діяльність КДБ та свою участь у ній. Документальні матеріали судового процесу над Б. Сташинським були оприлюднені у фундаментальному збірнику «Московські вбивці Бандери перед судом». Використавши ці документи, зокрема матеріали судового процесу над Б. Сташинським, а також розсекречені архіви КДБ, ЦРУ, польських спецслужб, численну літературу, в т.ч. зарубіжну, рідкісні періодичні видання Південно-Африканської республіки, С. Плохій запропонував свою версію подій, яка суттєво доповнює і розширює наші уявлення про антиукраїнську діяльність радянських спецслужб, зокрема проти української політичної еміграції, в першу чергу проти Організації Українських Націоналістів.

У статті також розглядається версія І.Хіти, який висунув необґрунтовану й непідтверджену тезу про «українського патріота» Б.Сташинського, який начебто спершу співпрацював із Службою Безпеки ОУН, згодом став подвійним агентом СБОУН і КДБ і не вбивав С.Бандеру. Розвінчано також ще один міф київської журналістки Н.Приходько про радянського патріота й комуніста Б.Сташинського, який вбив С. Бандеру з ідеологічних переконань, повернувся в СРСР і проживав в Києві, де 2011 р. журналістка нібито взяла у нього інтерв'ю.

Таким чином, саме версія С. Плохія має серйозну джерельну базу, опирається на численні дослідження істориків, політологів й правників і на даний час може вважатися найбільш прийнятною. Версія І. Хіти не підкріплена жодними джерелами, тому не є науковою і в кращому випадку може вважатися недоведеною гіпотезою. А «інтерв'ю» Н. Приходько – це банальна журналістська містифікація, свого роду «блеф», вигаданий з певною метою.

Ключові слова: Степан Бандера, Богдан Сташинський, Сергій Плохій, Ігор Хіта, КДБ, Москва, Мюнхен.

Polianskyi O. A.,

e-mail: ol.ar.polian@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-0379-7591

Ph. D. in History, Professor of the Department of Humanitarian disciplines, Lviv Ivan Boberskyi State University of Physical Culture, Lviv

MYSTERIES OF THE MURDER OF STEPAN BANDERA

Abstract. The article analyzes the versions of the murder of OUN (b) leader Stepan Bandera. Of the many interpretations of this tragic event, the work focuses on three major ones. The classic – the killing was perpetrated by the KGB agent Bogdan Stashinsky, who later fled to the West and told German and USA intelligence agencies about the KGB's criminal terrorist activity and his involvement in it. The documentary materials of the trial over B. Stashinsky were published in the fundamental collection «Moskovs'ki vbyvti Bandery pered sudom» (Moscow Bandera killers to justice). Using these documents, including the materials of the trial over B. Stashinsky, as well as declassified archives of the KGB, the CIA, the Polish special services, numerous literature, incl. a foreign, rare periodical of the South African Republic, S.Plohiy offered his version of events, which substantially supplements and expands our ideas about the anti-Ukrainian activities of the Soviet special services, in particular against the Ukrainian political emigration, primarily against the Organization of Ukrainian Nationalists.

The article also examines the version of I.Hita, who put forward a groundless and unconfirmed thesis about the «Ukrainian patriot» B.Stashinsky, who first allegedly cooperated with the OUN Security Service, subsequently became a double agent of the OUN and KGB Security Council and did not kill S. Bandera. Another myth of kyiv's journalist N.Prykhodko is also debunked about a Soviet patriot and communist B. Stashinsky, who killed S.Bandera for ideological reasons, returned to the USSR and lived in Kyiv, where in 2011 the journalist allegedly interviewed him.

Thus, exactly the version of S. Plohii has a serious source base, relies on numerous studies of historians, political scientists, and jurists and can currently be considered the most acceptable. I Hita's version is not backed up by any sources, so it is not scientific and at best can be considered an unproven hypothesis. And N.Prykhodko's «interview» is a banal journalistic hoax, a kind of «bluff», invented for some purpose.

Keywords: Stepan Bandera, Bohdan Stashinsky, Serhii Plokhii, KGB (KGB (Committee for State Security), Munich).

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-8510-2019-16-12>

Постановка проблеми. Наявність у народу «історичної метрики», тобто національного наративу, яка/який засвідчує тяглість багатовікових державних традицій, однакова оцінка свого історичного минулого й сучасного, єдиний погляд на перспективи й шляхи розвитку у майбутньому, а також чітко визначений Пантеон Національних Героїв, спільний для усіх регіонів України, могли б засвідчити про сформовану і зрілу українську націю. На жаль, поки що, українці не можуть цим похвалитися. Суспільство роз'єднане за ідеологічними симпатіями, партійною й конфесійною приналежністю, різнобаченням минулого, сучасного й майбутнього. Ситуація ускладнюється ще й тим, що наші найближчі сусіди – Росія та Польща, через свої імперські амбіції висувають до України не лише територіальні претензії про т. зв. «Новоросію» й «Малопольську Вихідню», а й прямо втручаються у трактування української історії, вказують, хто може бути Національними Героями, а хто ні, та навіть на законодавчому рівні ухвалюють антиукраїнські закони. Яким фарсом звучать сьогодні слова про «два братні народи» та «адвоката України в Європі». Не полишають реваншистських мрій про «Велику Румунію» й «Велику Угорщину» інші наші західні сусіди. Чехія і Словаччина теж «присіли» на російську фінансову і газову «голку».

Виклад основного матеріалу дослідження. Звичайно, ми розуміємо, що погляд на одні і ті ж історичні події, наприклад на Конотопську битву, Хмельниччину, Коліївщину, Крути чи Волинські події 1943 р., будуть різними в українців, росіян і поляків. Це закономірно. Адже ніколи не напишуть спільного підручника з історії Близького Сходу євреї та араби, а історія Нагірного Карабаху буде абсолютно по-різному трактуватися вірменами й азербайджанцями. Кожен народ пише свою національну історію і це його природне право, як і те – хто належить до його Національних Героїв.

Почесне місце в Українському Пантеоні по праву займає Степан Бандера. Навколо його постаті і досі вирують пристрасті, попри те, що історики вже давно дослідили як його теоретичну спадщину, так і практичну діяльність. Маємо також усталену версію обставин його загибелі, знаємо ім'я вбивці та назву інституцій, які спланували, організували й здійснили цей злочинний атентат. Тим часом, в інформаційному просторі з'являються нові дослідження, висуваються нові версії, про які, власне, й піде мова у нашій статті.

Отже, передовсім про чергову книжку Шевченківського лауреата, професора української історії в Гарвардському університеті, директора Українського наукового інституту Гарвардського університету Сергія Плохія «Убивство у Мюнхені. По червоному сліду» [3], у якій йдеться про історію одного з найвідоміших агентів КГБ – Богдана Сташинського. Дослідження написане на основі архівних матеріалів, протоколів судового процесу, численної зарубіжної літератури, спогадів, а також розсекречених архівних матеріалів ЦРУ, КГБ, польських спецслужб, рідкісних періодичних видань Південно-Африканської республіки, куди після звільнення з ув'язнення виїхав вбивця Степана Бандери – Б. Сташинський. Зауважимо, що книжка С. Плохія спершу вийшла англійською мовою у США (2016) і отримала схвальні відгуки спеціалістів: «Захоплива й ретельно досліджена історія життя Сташинського висвітлює ключові моменти холодної війни», «Убивство у Мюнхені» – це знаменитий епізод холодної війни у майстерному й ретельно обґрунтованому викладі професора Плохія ... Серед літератури про шпionаж у XX столітті ця книжка має стояти на почесному місці». Як зазначається в анотації: «Автор пропонує новий погляд на долю Сташинського, чия історія є головною у цьому творі. Це драма людини, яку держава змусила зрадити власну сім'ю, народ, навчила вбивати співвітчизників. Переконавши себе в тому, що служить вищій меті,

Сташинський піднявся на вершину імперської ієрархії, здобув визнання на найвищому рівні, але постав проти держави, яка контролювала його протягом усього життя».

Ще одним поштовхом до написання цієї статті стала замітка М. Пайонк й Б. Мельничука «Степан Бандера і Богдан Сташинський», вміщена у «Вільному житті, 2017, №104» [2]. У ній вони виклали версію вбивства Степана Бандери, яку запропонував І. Хіта [7, 8]. Звичайно, що після наукових досліджень істориків, опублікованих збірників документів, численних спогадів соратників С. Бандери і багатьох інших матеріалів хотілося дізнатися, на яких джерелах базується версія І. Хіти. Чи справді його інтерпретація вбивства С. Бандери щось нове в історіографії даного питання, чи це чергова, не підтверджена документами «сенсація», яких так багато з'являється останнім часом в інформаційному просторі.

Врешті, є ще одна, особиста причина особливого зацікавлення цією темою. Моє дитинство пройшло у підльвівському селі Пикуловичі, яке відділене від Борщович – родинного села Б. Сташинського – вбивці Степана Бандери, лише дорожнім знаком. У хаті дідуся – Івана Мазепи неодноразово звучали розповіді про українських повстанців і їх антиподів – зрадників, в т. ч. й про Б. Сташинського. Власне родинна атмосфера, українські звичаї і традиції, а старші мамині брат і сестра були активними учасниками національно-визвольного руху, за що відбули свої терміни ув'язнення і заслання, мали неабиякий вплив на формування мого світогляду й історичних зацікавлень. Окрім того, ще в далекому 1991-ому, під час стажування в Українському Вільному Університеті у Мюнхені, мені пощастило познайомитися й неодноразово спілкуватися з багатьма відомими учасниками національно-визвольного руху, в т. ч. С. Стецьком, С. Мудриком, Г. Васьковичем, В. Косиком, В. Леником та ін., які своїми розповідями та публікаціями доповнили й розширили мої знання з історії ОУН, УПА. Жодного разу, ні в усних розповідях, ні в їх друкованих текстах, не звучала версія, запропонована І. Хітою.

Але давайте проаналізуємо статтю І. Хіти «Хто Ви, пане Сташинський?» У вступі він пояснює мотиви свого зацікавлення постаттю Богдана Сташинського. Тут фігурує і родинний аспект («батьки моєї дружини походять із села Борщовичі»), і сумніви в офіційній версії про Б. Сташинського як вбивцю С. Бандери («не можу прийняти того, що КГБ міг доручити таку відповідальну місію, як ліквідація Голови Проводу ОУН, галичанинові, чия родина співпрацювала з УПА. [...] Я міг би повірити, що Б. Сташинський через страх і бажання допомогти своїй родині вижити в той надважкий час міг піти на співпрацю з ворогом, але ніколи не повірю, що він міг цього ворога полюбити. Ніхто не змусить мене повірити в те, що після зради свого народу Б. Сташинський міг стати своєю людиною серед пихатих КГБістів. [...] Також я не можу повірити, що на безмежних просторах Радянської імперії не знайшлося іншої людини, яка могла би виконати цей злочин. Людини, яка не належала до українського народу, родина якої не була би пов'язана з українським національним рухом. Людини, яка просто ненавиділа українців» [7, с. 128].

Що ж, критичне ставлення до офіційної версії вбивства С. Бандери – річ нормальна, адже все, що пов'язано з діяльністю комуністичних спецслужб, зокрема КГБ, потрібно перевіряти, так би мовити, «вздовж і впоперек, по горизонталях і вертикалях». І завжди піддавати сумніву, що і робить у своїй статті І. Хіта. Перша її частина – це прискіпливий аналіз відомої книги «Московські вбивці Бандери перед судом» (Мюнхен, 1965). Він зазначає: «Я уважно ... перечитав книжку, але це не тільки не розвіяло моїх сумнівів, а, навпаки, зміцнило їх. У свідченнях Сташинського перед судом я знайшов багато невідповідностей і зрозумів, що він говорив неправду. Залишилося тільки систематизувати мої знахідки і зробити висновки» [7, с. 127]. Передовсім він уважно проаналізував документи Б. Сташинського, представлені в книзі, як докази його діяльності в ролі агента КГБ в Німеччині і виявив у них ряд «нестиковок» та неточностей. Звідси висновок: «Таким чином, після розгляду документів, знайдених у Сташинського, можна стверджувати, що більшість із них сфальсифіковано» [7, с. 133].

Отже, І. Хіта поставив під сумнів офіційно прийняту в нинішній історіографії версію вбивства Степана Бандери. А як розглядає це питання відомий історик С. Плохій? Перше, що впадає у вічі при читанні книги, – стиль. Не академічний, сухий, цікавий лише для вузького кола спеціалістів, а легкий, так би мовити – читабельний, коли перегорнувши перші сторінки книги, далі ти читаєш її як захоплюючий художній твір і це враження не залишатиме тебе до останніх сторінок. Друге – це логічна система аргументації аналізованих фактів та подій і потужна джерельна база дослідження. Попри легкість стилю, чітко видно серйозний науковий характер видання. Загалом, це одна з особливостей наукових праць західних істориків – вони доступні і зрозумілі широкому колу читачів, а не обмеженому колу професіоналів, тому їх «коефіцієнт корисної дії» значно переважає «ккд» писань вітчизняних істориків. Щоправда, молодше покоління українських вчених у своїх роботах намагається писати у стилі Тимоті Снайдера і декому з них це непогано вдається – наприклад Я. Грицаку, В. Ададурову, К. Галушку та деяким іншим.

Книга С. Плохія складається з передмови, прологу, п'яти розділів, епілогу, подяк та списку використаних джерел і літератури, що налічує 439 позицій. У ній в хронологічній послідовності показано драматичний шлях людини, уродженця підльвівського села Борщовичі, родина якого, як зрештою і він сам, були пов'язані з націоналістичним підпіллям, і, внаслідок безквиткового проїзду в поїзді він був затриманий і шантажем та погрозами завербований радянськими спецслужбами.

Хочемо звернути увагу, що унікальні джерельні матеріали оперативної розробки агента КГБ Б. Сташинського містяться в семи томах нещодавно розсекреченої справи Служби зовнішньої розвідки України. Тут, зокрема, знаходимо: анкету, автобіографію та характеристики агента МДБ «Олега» (Б. Сташинського), протоколи його допиту у 1950 р., звіти про оперативне стеження й агентурні записки за 1951 р., агентурні донесення агента «Олега», його особисті документи, фото оперативної зйомки та рапорти про підготовку агента «Тараса» (Б. Сташинського) до роботи за кордоном, довідки та рапорти, агентурні донесення, його автобіографію за 1953 р., звіти співробітників держбезпеки про оперативні зустрічі з агентом «Тарасом», документи щодо передачі агента «Тараса» співробітникам держбезпеки Польщі, оперативні записки про зустрічі з ним на конспіративних квартирах, агентурні донесення про членів родини Б. Сташинського, довідки КДБ УРСР щодо зникнення в Берліні агента «Тараса» (1961 р.), плани заходів КДБ УРСР у зв'язку із зникненням, копії його особистих документів, матеріали КДБ напередодні суду над Б. Сташинським, повідомлення про судові засідання, документи КДБ УРСР щодо розробки родичів Б. Сташинського та чимало інших безцінних матеріалів [6].

Читаючи книжку С. Плохія про Богдана Сташинського мимоволі порівнюєш її із дослідженням Тимоті Снайдера про Вільгельма Габсбурга – Василя Вишиваного [5]. Звичайно, дві абсолютно протилежні постаті, так би мовити «антигерой і герой», тобто зрадник своєї сім'ї і народу, вбивця Провідника ОУН Степана Бандери та нащадок австрійського імператорського роду, ерцгерцог, який свідомо обрав для себе українську ідентичність та із зброєю в руках виборював українську державність. Перший вбивав борців за незалежність України, а другий боровся з ворогами української незалежності і, врешті, загинув від рук радянських спецслужб, агентом яких був Б. Сташинський. Який парадокс долі – галицький хлопець став агентом КГБ, а нащадок австрійського імператорського роду Габсбургів – українським патріотом!

С. Плохій вважає, що: «Після звільнення з Заксенгаузена С. Бандера втік до Австрії. Збройну боротьбу [в Україні – О. П.] очолювали інші люди, які іноді жодною мірою не стосувалися далекого лідера, але ім'я С. Бандери лишилося символом підпілля. ... Після загибелі Р. Шухевича колосально виросла роль С. Бандери як лідера підпілля й символ опору, він здавався куди масштабнішою фігурою в українських справах, ніж був у реальності» [3, с. 35, 46]. Упродовж всієї майже п'ятсотсторінкової книжки дослідник намагається подати своє бачення й розуміння, тобто свій погляд на постать Степана Бандери, його місце і роль в історії України.

Робота С. Плохія насичена величезною кількістю інформації: фактами, подіями, процесами, іменами, яких не було у попередніх виданнях по темі. Він показує, хто розробляв плани з ліквідації лідерів українського національно-визвольного руху, висвітлює підготовку і проведення цих спецоперацій, жертвами яких стали визначні українські політичні, культурні, церковні діячі. Використання розсекречених матеріалів дозволило авторові назвати імена багатьох працівників КГБ, які були причетні до цих вбивств. «Убивство Степана Бандери, – пише С. Плохій, – вписувалося в логіку боротьби радянської влади зі збройним підпіллям на Західній Україні, але на момент цієї операції рух опору було вже здебільшого придушено, а КДБ контролював зв'язки Організації українських націоналістів із західними розвідками і маніпулював організацією через своїх агентів. На цьому вбивстві наполягало найвище кремлівське керівництво, але ефект воно дало прямо протилежний сподіваному. Замість того, щоб розколоти антирадянський табір і спровокувати боротьбу за владу в найсильнішій еміграційній організації, убивство лідера, який втрачав популярність і не становив реальної загрози, перетворило його на мученика, дало його прихильникам такий потрібний і потужний об'єднавчий символ» [3, с. 453].

До речі, в контексті контролю КГБ за зв'язками і діяльністю ОУН, а також твердженням І. Хіти, що «Служба Безпеки ОУН перемогла всемогутній КГБ», варто нагадати, що вже у першому складі Проводу ОУН був агент НКВС, а спецслужби СРСР, Німеччини, Польщі намагалися контролювати діяльність найбільш радикальної української організації, засилали до її складу своїх агентів, свідченням чого стало вбивство очільника ОУН Євгена Коновальця. Певною мірою перший і другий розколи ОУН були наслідком роботи цих органів. А після війни, історія з керівником СБ ОУН Мироном Матвійком, якого у травні 1951 р. закинули в Україну та він потрапив до рук МДБ й погодився на співпрацю, чи контрольоване радянськими й польськими спецслужбами підпілля ОУН, яке «очолював» агент З. Лапінський, або, врешті, фіктивне

підпілля ОУН в Україні, яким за завданням КГБ «керували» львівський лікар С. Панчишин й київський журналіст Ю. Іванченко, засвідчують, що далеко не всі провокації кагебістів виявляла СБ ОУН.

Власне методам діяльності ЧК-НКВС-МДБ-КГБ й присвячена книжка С. Плохія. З її сторінок постає чітка картина завербування Б. Сташинського, його участь у спецзагоні Львівського управління МДБ «Тайфун» (1951–1952), навчання у київській спецшколі МДБ (1952–1954), в якій він освоював шпигунське ремесло. Цей відрізок його життя підтверджується нещодавно розсекреченими документами, які є у вільному доступі в Інтернеті. Б. Сташинського підготували до роботи в Німеччині, де він мав протидіяти українській еміграції. У Східному Берліні він жив і працював у закритому радянському кварталі Карлсхорст, звідки неодноразово виїжджав до Мюнхена «стежити за емігрантськими діячами, закладав тайники з грошима й інструкціями для агентури, спостерігав за військовими об'єктами». Він навіть побував у Роттердамі на цвинтарі Кроосвейк, де похований Євген Коновалець. Тут, в травні 1958 р. українська еміграція відзначала двадцять п'яті роковини загибелі засновника ОУН. На вшануванні пам'яті Є. Коновальця були присутні Степан Бандера та Андрій Мельник. Сташинському вдалося сфотографувати учасників траурної церемонії.

Далі КГБ доручило йому вистежити і вбити спеціально розробленою секретною зброєю відомого діяча ОУН Лева Ребета, який на той час порвав із С. Бандерою і очолював ще одну фракцію ОУН, т.зв. ОУН за кордоном (ОУНз), або як її популярно називають «двійкарі» (Л. Ребет й З. Матла). 12 жовтня 1957 р. Сташинський вчинив своє перше вбивство: вислідив, підстеріг й вбив Л. Ребета у Мюнхені на Карлсплатц-8. Через два роки, 15 жовтня 1959 р., у тому ж Мюнхені, на вул. Крайтмайрштрассе-7, здійснив другий атентат – вбив провідника ОУН(б) С. Бандеру. У 1961 році, після втечі на Захід, під час слідства німецькі спецслужби провели експеримент – імітацію/реконструкцію вбивства за участю підсудного Б. Сташинського. Усні зізнання колишнього агента КГБ співпали із слідчим експериментом.

Власне тут ми підійшли до важливого й принципового питання, суть якого полягає в тому, що фактично всі висновки слідства у справі вбивства С. Бандери ґрунтуються виключно на свідченнях агента – перебіжчика Б. Сташинського. На його показах був побудований увесь судовий процес в Карлсруге, відповідно висунуто обвинувачення й винесено вирок. Але чи можна довіряти свідченням Б. Сташинського? Якщо можна, то наскільки? А якщо ні – тоді усталена версія вбивства С. Бандери може мати зовсім іншу інтерпретацію. В той же час мусимо розуміти, що версія Б. Сташинського підтверджена слідством, в т. ч. слідчим експериментом, й базується на конкретних перевірених фактах. Наскільки вони достовірні – це дещо інше питання. А версія, яку пропонує у своїй статті І. Хіта, особливо в частині вбивства С. Бандери і висновку, що Б. Сташинський – герой України, патріот, який пожертвував собою, просто не підтверджується жодними конкретними фактами чи документами.

Тому абсолютно не науковим є такий підхід автора до свого «дослідження»: «Від початку дослідження я не приховував, що моїм завданням є довести: Богдан Сташинський не вбивав Степана Бандеру. Тяжка провина, яку Сташинський добровільно взяв на себе, кинула тінь на всю українську націю. Я більше не міг чути цього словосполучення: зрадник Сташинський. Тож хотів зробити все, щоби серед українців було принаймні на одного зрадника менше. Чи вдалося це мені – судити читачам та історикам» [8, с. 119].

Мені, зрештою не лише мені, теж хочеться, щоб серед українців було менше зрадників і манкуртів та я чомусь схильний підтримати думку В. Яворівського, що «серед нас багато перевертнів, більше, ніж дозволено на душу населення в інших народів» [9, с. 15].

Отож, поставивши перед собою «благородну» мету «зменшити» кількість зрадників серед українців, автор «упередженого дослідження», не спираючись на жодні документи, створює свою «версію» хто такий Богдан Сташинський. За нею він «домислює», що Сташинський за завданням Служби Безпеки ОУН спершу оселився в Польщі, згодом перебрався до НДР, де працював як «проміжна ланка ОУН», «виконував різні завдання», але «ним зацікавилася східнонімецька Служба Безпеки (Штазі)», «його затримали», «передали до відділу радянської розвідки в НДР», «запропонували працювати для КГБ. Іншого виходу Богдан не мав, отже погодився». І. Хіта у стилі «фентезі» змальовує життя та діяльність Б. Сташинського: «Отже до рук КГБ потрапила унікальна людина, яка сама, без жодної допомоги, пристосувалася до життя в двох дуже різних країнах (*підкреслення наше – О. П.*). [...] Перед від'їздом до Москви Богданові вдалося сповістити СБ ОУН, що його завербовано для праці в КГБ» [8, с. 121].

А далі, як мовиться в народі: «чим далі в ліс, тим більше дров». Нестримна фантазія автора створює «сюрреалістичні» картини «подвійного» агента СБ ОУН і КГБ Б. Сташинського, який на час вбивства Степана Бандери перебував у Москві, де: «Зв'язковий СБ ОУН, який діяв на території Радянського Союзу,

знайшов Богдана» – «одного з найкращих агентів СБ ОУН». Так-так, І. Хіта вважає його агентом, але не КГБ, а ОУН і саме за дорученням останньої Б. Сташинський перейшов на Захід, щоб розповісти правду про злочини СРСР й КГБ. Послухайте: «А чи міг Богдан відмовитися від виконання цієї неприємної ролі? Ні, ні, і ще раз ні! Б. Сташинський був солдатом Української Революції, а не примітивним кагебістом. Він давав присягу на вірність, якої не міг зрадити» [8, с. 124].

Що ж! Як кажуть, папір усе витримає. Але чи допоможуть такі фантастичні версії з'ясувати істину, як усе було насправді? Історія, як і всі науки, має свою методологію досліджень, яка спирається насамперед на джерела. Останнім часом стали доступними унікальні донедавна засекречені архівні матеріали КДБ СРСР, з яких чітко видно: Богдан Сташинський – агент КДБ [6].

Ну, і, нарешті – як «насправді» загинув Степан Бандера, якщо Сташинський не вбивав Провідника? Версія – фантазія від І. Хіти, який, щоправда, не претендує на «істину від останньої інстанції». Він справедливо зазначає, що «сотні найкращих агентів КГБ розпочали полювання на Провідника. СБ ОУН успішно відбивала їхні атаки, але приблизно в 1957-1958 роках кагебістам вдалося натрапити на слід Бандери» [8, с. 125]. З наступними роздумами І. Хіти теж можна погодитися: «Чи могли вони (*кагебісти* – О. П.) вбити С. Бандеру? Очевидно, що так! Але чи потрібна Радянському Союзові смерть С. Бандери? Так, смерть С. Бандери була потрібна Радянському Союзові, але тільки після публічного суду над ним. Треба було принизити Бандеру, дискредитувати на весь світ ідею боротьби, живим символом якої він був. Таким чином, перед КГБ було надскладне завдання – викрасти Провідника і вивезти його до Радянського Союзу».

Власне на цьому більш-менш об'єктивна гіпотеза І. Хіти закінчується і далі наводяться не підкріплені жодними джерелами домисли. Він вважає, що у будинок, де мешкав Степан Бандера, підселили т. зв. «сплячого агента» КГБ, у квартирі якого перебували викрадачі. Вони 15 жовтня 1959 р. підстерegli Бандеру, вдарили «тупим предметом по потилиці» і, коли Провідник знепритомнів, втягнули його до конспіративного помешкання, там обшукали, вилучили зброю й «лихоманково готувались до евакуації своєї здобичі». Але Степан Бандера отямився і витягнув з потаємного місця свій «останній набій» – ампулу зі синильною кислотою. Він запхав ампулку в рот і розкусив її. [...] Великий Революціонер Степан Бандера пішов із життя так само, як і численні солдати його Безсмертної Армії. Останній набій він залишив для себе [8, с. 126].

Очевидно, що така версія смерті Степана Бандери, яка не підкріплена жодними, повторюю жодними документами, прямими чи опосередкованими, ні матеріалами слідства в Карлсруге, ні спогадами, ні будь-якими іншими джерелами, абсолютно не відповідає реаліям і є однозначно вигадкою автора. Його бажання показати, що Степан Бандера «пішов із життя так само, як і численні солдати його Безсмертної Армії», не додають нічого позитивного й нового до образу легендарного Провідника, так само, як і усталена версія смерті з рук агента КГБ Богдана Сташинського не применшує його історичної ролі в національно-визвольній боротьбі українського народу.

Що ж стосується постаті Б. Сташинського, то намагання автора зобразити його героєм України є ще більшою вигадкою, яка теж не має жодних підстав для існування. Спроба І. Хіти створити чергову історичну сенсацію викликає неабиякий подив. Зрештою зачитуємо його висновок: «Операція СБ ОУН щодо дискредитації КГБ і радянського керівництва, в якій головну роль відіграв Богдан Сташинський, підтвердила високий інтелектуальний потенціал Українських Націоналістів. Через півтора десятиліття після закінчення Другої світової війни було блискуче сплановано і проведено операцію, яка не має аналогів у світовій практиці. Служба Безпеки ОУН перемогла всемогутній КГБ! Перемогла інтелектуально і морально! Очевидно, що не все було зроблено ідеально. Як я вже відзначив несподіване будівництво Берлінського муру внесло корективи в хід операції. Богдан Сташинський не встиг вивчити всієї легенди, і йому довелося імпровізувати. Ця імпровізація не завжди була вдалою, але в кінцевому підсумку він переміг. Переможців не судять! Але Богдан Сташинський став переможцем, якого осудили. До того ж, осудили ті люди, заради яких він боровся. Богдан Сташинський заплатив за свою перемогу величезну ціну. Він віддав Україні своє добре ім'я, прирік на вічне страждання себе і свою родину. Чи хтось знає більший вияв патріотизму?» [8, с. 127]. Ось так із зрадника та вбивці Богдан Сташинський став «героєм», одним з найбільших «патріотів» України.

До чого можуть привести нестримні й безпідставні фантазії таких авторів, свідчить наступна публікація журналістки Наталії Приходько, яка в серпні 2011 року у київській газеті «Лівий берег» опублікувала «інтерв'ю» з колишнім агентом КГБ Б. Сташинським [4]. Але в її публікації Б. Сташинський – патріот Радянського Союзу, переконаний комуніст, який з ідеологічних переконань став агентом КГБ, вбив Степана Бандеру, виконавши тим самим свій обов'язок перед Україною. Журналістка начебто побувала у київській квартирі Б. Сташинського, де нібито «взяла інтерв'ю», зробила спробу описати інтер'єр цієї

квартири з портретом У. Черчілля і бюстом Й. Сталіна і т. д. На «запитання»: «Що Ви відчували, вбиваючи Бандеру? Адже для багатьох Ваших земляків це була легенда?» Б. Сташинський «відповів»: «Я відчув, що виконав свій обов'язок. Для мене Бандера не був символом чи легендою. Я мав багато тієї інформації, якої не мали мої односельці чи прихильники цього діяча. Для мене він був об'єктом, який потрібно ліквідувати» [4]. Наприкінці журналістка запитує: «А як оцінюєте кампанію, яку розгорнули кілька років тому стосовно героїзації Степана Бандери?». «Відповідь»: «В Україні є дуже багато справжніх героїв і той хто опускається до надання звання Героя Бандері, просто погано знає власну історію. Я не можу цього зрозуміти. Свою думку стосовно Бандери я висловив у 59-му. З того часу свою позицію не міняв» [4].

С. Плохій з цього приводу зазначає, що Н. Приходько – відомий містифікатор, а «це інтерв'ю було в найкращому випадку жартівливою містифікацією, у найгіршому – політично вмотивованим обманом. [...] Політичний клімат в Україні кардинально змінився, коли на початку 2010 року уряд очолив проросійський Віктор Янукович. Так само змінилися й політичні оцінки дій Б. Сташинського. Комунисти й проросійські елементи намагалися, за явної підтримки Росії, підірвати культ Бандери і ставили на п'єдестал його вбивцю – Богдана Сташинського: «Інтерв'ю» Наталі Приходько зі «Сташинським» – теж частина цих змін».

Як бачимо, існують дві абсолютно протилежні версії щодо постаті Б. Сташинського. Книжка С. Плохія пропонує третю, яка вже стала традиційною в історіографії. Щоправда, до цієї традиційної версії він додав чимало нових подробиць з розсекречених архівів КГБ, ЦРУ, польських спецслужб, матеріалів істориків, журналістів та ін.

Так, у розділі «Ідеальне вбивство» такою новизною відзначаються параграфи про американську зону окупації в Німеччині, зокрема Мюнхен, ставлення ЦРУ та британської контррозвідки до ОУН і, зокрема, до С. Бандери, позицію американських працівників консульства та розвідки Едварда Пейджа й Вільяма Гуда до українського питання та ряд інших деталей, пов'язаних із діяльністю української еміграції у Мюнхені, в т. ч. з розколом в ЗЧ ОУН, появою т.зв. «двійкарів» (Л. Ребет, З. Матла). Також у книзі міститься цікава інформація про особисте/сімейне життя С. Бандери, діяльність М. Лебеда, М. Матвієйка, І. Кашуби, С. Мудрика та ін. Предметом дослідження стала теж діяльність радянських спецслужб в Німеччині, зокрема доволі детально описано центр радянської військової адміністрації у Німеччині і штаб-квартиру розвідувальних служб НКВД-КДБ й ГРУ в Карлсхорсті – східному передмісті Берліна, його працівників А. Короткова, О. Деймона, О. Святогорова.

Підготовку й саме вбивство Степана Бандери історик зображує у традиційно відомій версії, щоправда, водночас подає багато нових деталей, зокрема про співробітників КГБ, які були задіяні у плануванні й підготовці цього терористичного акту. Наприклад, про керівника Дев'ятого відділу Першого головного управління КГБ полковника Георгія Іщенка, генерала А. Короткова, який очолював апарат КГБ у Німеччині та ін. Окрім загальної характеристики методів роботи радянських спецслужб за кордоном, а Б. Сташинського у київській та московській школах КГБ власне підготували до роботи за кордоном, С. Плохій змальовує й особисте життя останнього, зокрема його взаємини й одруження з німкенню Інге Поль. До речі, 2012-го року журналіст-дипломат – розвідник Сергій Герман (чоловік сумнозвісної Ганни Герман), опублікував роман про дружину Б. Сташинського під назвою «Інге».

Знову ж таки відому версію Б. Сташинського про свою втечу на Захід історик доповнює і розширює надзвичайно різноманітними цікавими деталями перебування сім'ї Сташинських в Москві, Львові, Борщовичах, «протверезіння» Б. Сташинського, вплив на цей процес його дружини, визрівання плану втечі на Захід і т. д. «Місяці проведені в Москві, стали для нього часом протверезіння, але не того, на яке розраховувало КДБ. [...] Він дійшов до думки, що між спецслужбами нацистів і комуністів не було різниці. Гестапо можна порівняти з Комітетом державної безпеки. [...] Тепер я добре зрозумів, з ким я співпрацюю» [3, с. 248, 250, 253]. У книзі логічно і послідовно викладено мотиви, якими керувався Б. Сташинський, втікаючи на Захід, детально описано підготовку й саму втечу, реакцію кагебістів, які «курували» його в Німеччині, і покарання, що вони отримали, прогавивши втечу такого цінного й багатознаючого агента. Одним словом, сторінки книги, в яких йдеться про ці події, читаються як захоплюючий детектив. З них постає яскрава і водночас моторошна картина жорстокого комуністичного терору.

З цього приводу заслуговують на увагу висновки С. Грабовського: «Для ствердження свого контролю за суспільством більшовицька влада кілька разів вдавалася до масового терору, який тривав іноді впродовж десятиліть і в якому рахунок жертв ішов на мільйони й мільйони людських життів. Бо ж масовий терор вважався не лише засобом знищення «ворогів революції», а й інструментом «виховання та перевиховання» народних мас. [...] Але існував й інший різновид радянського терору, застосовуваний упродовж усього періоду комуністичного володарювання, – індивідуальний, сказати б, точковий терор, спрямований проти

невеликих груп чи окремих діячів культури, науки, «неправильних» політиків ... і потенційних громадських лідерів. [...] Такий терор більшовики ... на практиці зробили одним з наріжних каменів своєї політики. І що впадає в око: від самого початку такий точковий терор поєднував виконання «вироків революційного правосуддя» з організацією «загадкових смертей», «нещасних випадків», «раптових захворювань», «самогубств» тощо[1, с. 20].

Українськими жертвами московського терору стали десятки відомих діячів, не лише С. Петлюра, Є. Коновалець, С. Бандера, а й генеральний секретар освіти УНР Іван Стешенко, міністр освіти Української держави Володимир Науменко, члени Центральної Ради Леонард Бочковський, Олександр-Богдан Зарудний, Кузьма Корж, Ілля Шраг, Микола Міхновський, художник Олександр Мурашко, вчений Левко Смиренко. Музикознавець, професор Л. Кияновська серед українських жертв російського терору згадує композиторів Максима Березовського, Артема Веделя, Миколу Леонтовича. Цей трагічний мартиролог включає також Володимира Івасюка, Ігоря Білозора, художницю Аллу Горську, поета Василя Стуса, політика В'ячеслава Чорновола і багатьох-багатьох інших відомих українських діячів. Варто в цьому контексті ще раз назвати імена Олександра Шумського, Теодора Ромжі, Лева Ребета. Століттями Росія винищувала цвіт української нації. Тому такою зрозумілою є поетична реакція Євгена Маланюка: *«За набої в стінах Софії, // За криваву скруту Крут, - // Хай московське серце Росії // Половецькі пси роздеруть»*.

Врешті, серед нових досліджень про комуністичний терор в Україні варто звернути увагу на книгу Л. Якубової та Я. Примаченко «В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні» [10]. Наведемо лише фрагмент із їх висновку: «Насилля супроводжувало радянський лад із перших його кроків. Революційні гасла «Свобода! Рівність! Братерство!» затверджувалися на постімперських просторах кривавою десницею червоного терору. За першою його хвилиною прийшла така очікувана передишка, однак те, що здавалося початком нового життя, виявилось початком повільного вмирання: кілька голодовок і наймасштабніший в Європі Голодомор; черга політичних процесів; знищення політичних партій, профспілок і громадських рухів; встановлення тотального контролю над митцями, науковцями й освітянами; розбудова системи ГУЛАГу; знищення цілих соціальних верств; суцільна колективізація; депортації і врешті етноциди за національною ознакою – такими були віхи радянізації міжвоєнної України[10, с. 3-4]. [...] Пересічний радянський обиватель ... існував у цинічній за своєю цнотливістю системі викривлених координат, де правда і неправда помінялися місцями, де для особистості не лишалося місця – її заступив оспіваний радянський колективізм, що на перевірку виявлявся обов'язком колективного цькування усього, що виявляло хоч якусь незгоду з існуючим порядком речей. Система перманентного більшовицького терору перетворила пересічного радянського громадянина на глибоко нещасну, обмежену, як нині кажуть, скалічену істоту з неусвідомленими травмами і комплексами» [10, с. 542].

Але повернемося до останнього, п'ятого розділу книжки С. Плохія, який називається «Суд». Шість перших параграфів побудовані в основному на матеріалах відомого збірника «Московські вбивці Бандери перед судом» (До речі, цей фундаментальний сімсотсторінковий том, у скороченому вигляді був передрукований у 1993 р. львівським видавництвом «Червона Калина» під назвою «Вбивство Степана Бандери» (358 с.)). Сьомий – десятий параграфи містять найбільше нових матеріалів, які висвітлюють участь американських чинників у долі Б. Сташинського після втечі на Захід, а також його ймовірний життєвий шлях після звільнення його з ув'язнення. Автор зазначає, що Б. Сташинський вийшов на волю 1967 року, відсидівши дві третини призначеного терміну. Куди б не поїхав він після в'язниці, йому довелося переховуватись, а його місцезнаходження знало дуже обмежене коло людей. «Досьє Сташинського – одна з найбільших таємниць світу і почасти лишається нею, адже його нове ім'я і місце перебування ніколи не розкривають». Останні слова належать генералу Майку Гелденгейзу – начальнику секретного відділу, згодом верховному комісару поліції Південно-Африканської республіки. У березні 1984 р. він дав інтерв'ю найдавнішій газеті країни «Кейп таймс», в якому заявив, що Б. Сташинський приїхав до Південної Африки у 1968-му, через рік після виходу з в'язниці. Тут він отримав не тільки нове ім'я, а й нову зовнішність. А ще нову роботу і нову дружину. Уникнувши смертної кари у ФРН, Б. Сташинський не гарантував собі спокійного життя, тому його випустили з в'язниці в обставинах суворої секретності. «Між тим на нас вийшла західнонімецька розвідка, - розповідав генерал, – і попросила дати цьому чоловіку притулок у Південній Африці, вони вважали, що це єдина країна, де його не знайдуть агенти КДБ». Відставний генерал також сказав, що Б. Сташинський «передав нашій розвідці багато цінної інформації про структуру й операції російських спецслужб» [3, с. 434-435].

У квітні 2013 р. генерал Майк Гелденгейз дав інтерв'ю Сергієві Плохію, в якому підтвердив перебування Б. Сташинського у Південній Африці, але додав, що ні він, ні його колишні колеги не знають,

куди він подівся. Висновок С. Плохія такий: «Із двох припущень про нову країну Сташинського – Сполучені Штати або Південно-Африканська Республіка – останнє здається вірогіднішим: воно краще вписується в історичний контекст і не суперечить інформації про життя Сташинського після суду з американських і німецьких джерел. [...] Незрозуміло, де він провів 1967 рік і що робив, але 1968-го працював на південноафриканські спецслужби, які в боротьбі з повстанцями й пригнобленими народами використовували ту саму брутальну тактику, що й КДБ. [...] Здавалося, що порочне коло державного насильства й зради, з якого безуспішно хотів вирватися Сташинський, замкнулося в Південній Африці» [7, с. 133].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Ось такі різні версії вбивства Степана Бандери, які запропонували, крім укладачів відомого збірника документів і матеріалів «Московські вбивці Бандери перед судом», Ігор Хіта, Наталя Приходько й Сергій Плохій. Перша не підкріплена жодними джерелами, тому не є науковою і в кращому випадку може вважатися недоведеною гіпотезою. Друга – це звичайна журналістська містифікація, свого роду «блеф», вигаданий з певною метою. Версія С. Плохія має серйозну джерельну базу, опирається на численні дослідження істориків, політологів, правників і на даний час може вважатися найбільш прийнятною. Очевидно, що останньої крапки в даному питанні ставити не варто, адже все, що пов'язано з діяльністю спецслужб, – це не просто таємниця «за сімома замками», яку потрібно перевіряти і перепроверяти, усвідомлюючи, що деяких нюансів цієї справи ми швидше за все не будемо знати ніколи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовський С. Як вбивали кращих людей нації. Кремль і Луб'янка: точковий терор проти українських достойників / С. Грабовський // День. – 2018. – №13–14. – 26–27 січня.
2. Пайонк М. Степан Бандера і Богдан Сташинський» / Пайонк М., Мельничук Б. // Вільне життя. – Тернопіль, 2017. – №104.
3. Плохій Сергій. Убивство у Мюнхені. По червоному сліду : [історія життя Богдана Сташинського] / Сергій Плохій ; [авториз. пер. з англ. М. Климчука]. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 512 с.
4. Приходько Наталія. Богдан Сташинський: я виконав свій обов'язок перед Україною // Лівий берег. – 2011. – 8серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2011/08/04/109029_bogdan_stashinskiy_ya_v_ikonav_s.html
5. Снайдер Тимоті. Червоний князь: монографія / Тимоті Снайдер. – Київ: Грані-Т, 2011. – 296 с.
6. Справа оперативної розробки агента КДБ Сташинського Б.М. («Олег» – «Тарас»). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://szru.gov.ua/news/galuzevij-derzavnij-arhiv-szru/sprava-operativnoi-rozrobki-agenta-kdb-stashinskogo-bm-oleg-taras>
7. Хіта І. Хто Ви, пане Сташинський? / І. Хіта // Літературний Тернопіль. – 2010. – №2.
8. Хіта І. Хто Ви, пане Сташинський? / І. Хіта // Літературний Тернопіль. – 2010. – №3.
9. Володимир Яворівський. Що ми за народ такий? / В. Яворівський // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У дев'яти томах. – Т. IX. – К. : Дніпро, 2001.
10. Якубова Л. В обіймах страху і смерті. Білшовицький терор в Україні» / Л. Якубова, Я. Примаченко. – Харків: КСД, 2016. – 544 с.

REFERENCES

1. Hrabovskyi S. Yak vbyvaly krashchyykh liudei natsii. Kreml i Lubyanka: tochkovyj teror proty ukrainskykh dostoinykyv / S. Hrabovskyi // Den. – 2018. – № 13–14. – 26–27 sichnia.
2. Paionk M. Stepan Bandera i Bohdan Stashynskyi» / Paionk M., Melnychuk B. // Vilne zhyttia. – Ternopil, 2017. – №104.
3. Plokhii Serhii. Ubyvstvo u Miunkheni. Po chervonomu slidu : [istoriia zhyttia Bohdana Stashynskoho] / Serhii Plokhii ; [avtoryz. per. z anhl. M. Klymchuka]. – Kharkiv : Klub simeinoho dozvillia, 2017. – 512 s.
4. Prykhodko Nataliia. Bohdan Stashynskyi: ya vykonav svii obov'iazok pered Ukrainoiu // Livyi bereh. – 2011. – 8serpnia, available at: http://lb.ua/news/2011/08/04/109029_bogdan_stashinskiy_ya_v_ikonav_s.html
5. Snaider Tymoti. Chervonyi kniaz: monohrafiia / Tymoti Snaider. – Kyiv: Hrani-T, 2011. – 296 s.
6. Sprava operativnoi rozrobky ahenta KDB Stashynskoho B.M. («Oleh» – «Taras»), available at: <https://szru.gov.ua/news/galuzevij-derzavnij-arhiv-szru/sprava-operativnoi-rozrobki-agenta-kdb-stashinskogo-bm-oleg-taras>
7. Khita I. Khto Vy, pane Stashynskyi? / I. Khita // Literaturnyi Ternopil. – 2010. – №2
8. Khita I. Khto Vy, pane Stashynskyi? / I. Khita // Literaturnyi Ternopil. – 2010. – №3
9. Volodymyr Yavorivskyi. Shcho my za narod takyi? / V. Yavorivskyi // Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky. U deviaty tomakh. – T. IX. – K. : Dnipro, 2001.
10. Yakubova L. V obiiimakh strakhu i smerti. Bilshovytskyi teror v Ukraini» / L. Yakubova, Ya. Prymachenko. – Kharkiv: KSD, 2016. – 544 s.